

ності, бо вони створюються не для зайняття підприємницькою діяльністю, а задля надання освітніх послуг населенню та провадження фундаментальних наукових досліджень.

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що, на наше переконання, ВНЗ незалежно від форми власності та організаційно-правової форми мають спеціальну правоздатність, оскільки вони представляють собою некомерційні юридичні особи. А оскільки положення стосовно правоздатності, її обсягу та можливих випадків обмеження не знайшли свого достатнього закріплення у законодавстві про освіту, необхідно деталізувати положення Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» про правоздатність ВНЗ і тим самим чітко визначити правовий статус вказаного суб'єкта.

Список літератури: 1. Гражданское право: Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1999. Ч. 1. 2. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. СПб., 2002. 3. Грибанов В.П. Юридические лица. М., 1961. 4. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М., 1950. 5. Цивільне право України: Підручник / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. К., 2004. Т.1. 6. Борисова В.І. Установа – одна з організаційно-правових форм юридичної особи // Проблеми законності. Вип. 57. Х., 2002. 7. Лещенко Д.С. Правовий статус установ в цивільному праві України: Дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. 8. Соловьев А.Н. Право собственности профессиональных союзов Украины. Монография. Х., 2003. 9. Комментарий к Федеральному закону о некоммерческих организациях / Под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 1998. 10. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А.Довгерта. К., 2000.

Надійшла до редколегії 03.11.06

О. О. Городилова

ВІДМОВА ВІД СПАДЩИНИ ЯК ОСОБЛИВА ПРАВОМОЧНІСТЬ ЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Очевидним є те, що прийняття спадщини складає обов'язкову та необхідну умову в спадковому правонаступництві, що ж до відмови від спадщини, то вона, на протипагу прийняття, складає в ньому випадковий елемент – так звану особливу правомочність зі здійснення права на спадкування. Втім, у науковій літературі, на жаль, відсутні ґрунтовні дослідження з окресленої тематики.

З огляду на зазначене, метою статті є здійснення всебічного аналізу можливих способів (форм) відмови від спадщини, а також можливостей подовження або відновлення строків відмови від спадщини.

Право на спадкування включає в себе правомочність прийняття спадщини та правомочність відмови від неї. Прийняття спадщини припиняє правовий стан особи як спадкоємця та спричиняє виникнення у спадкоємця та в особі спадкоємця прав власника, кредитора, боржника та інших, носієм яких був спадкодавець. Відмова від спадщини також припиняє правовий стан особи як спадкоємця, проте викликає інший правовий ефект: відмова від спадщини

усуває спадкоємця від спадкування в правах та обов'язках спадкодавця, відчужує його від спадкового майна [2, с. 260].

Особливістю права спадкування є альтернатива правомочностей, що входять до нього. Спадкоємцю належить право або на прийняття спадщини як єдиного цілого, або на відмову від спадщини – знову ж таки, як єдиного цілого. Прийняття спадщини переносить на спадкоємця права і обов'язки в майні померлого, відмова від спадщини виключає спадкоємця з числа правонаступників померлого.

Відмова від спадщини є односторонньою угодою спадкоємця. Вона виражає волю спадкоємця, змістом якої є небажання прийняти на себе права та обов'язки, що складають спадщину.

Принцип неприпустимості відмови від спадщини з застереженнями або під умовою полягає в прямій кореляції з аналогічним принципом неприпустимості прийняття спадщини під умовою або із застереженнями (п. 2 ст. 1268, п. 5 ст. 1273 ЦК України). Таким чином, до відмови від спадщини не можуть застосовуватися положення про укладання угод під відкладальною або анулювальною умовою. Такого роду відмови від спадщини створювали б невизначений стан суб'єктивного права спадкування не тільки для особи, що заявляє про умови та застереження, але також для всіх інших спадкоємців. Застереження і умови прийняття спадщини або відмови від спадщини можуть: утруднювати управління спадковим майном, що знаходиться в цивільному обороті та вживання заходів охорони спадщини; створювати невідповідні перешкоди для участі в спадкуванні осіб, для яких право на спадщину виникає унаслідок відмови від спадщини або неприйняття спадщини. Наприклад, недопустима відмова від спадщини під тією умовою, що вона здійснюється на випадок, якщо інший спадкоємець прийме спадщину (або, навпаки, відмовиться від спадщини).

Часткова відмова від спадщини, як і часткове прийняття спадщини, недопустимі в однаковій мірі з тієї причини, що такий акт створює нерівне становище спадкоємців у відносинах правонаступництва, невідповідність участі спадкоємців у спадкуванні, породжувану особистою волею кого-небудь одного або декількох спадкоємців, що може призвести до порушення прав та законних інтересів інших спадкоємців, а також передбаченого законом справедливого розподілу спадщини.

Проте, у спадкоємця є право відмовитися від спадщини з використанням права альтернативного вибору підстав покликання до спадкування, обумовлене аналогічним правом вибору підстав покликання до спадкування для прийняття спадщини.

Так, якщо спадкоємець покликаний до спадкування одночасно за декількома підставами, він має право відмовитися від спадщи-

ни, що належить йому за одною з цих підстав, за декількома підставами або за всіма підставами. Так, наприклад, спадкоємець може бути покликаний до спадкування як спадкоємець за заповітом і одночасно спадкоємець, що має право на обов'язкову частку в спадщині. Він має право відмовитися від спадщини в частині, що стосується його права на обов'язкову частку, або, навпаки, лише в частині, що стосується його права спадкування за заповітом, або відмовитися від спадкування за обома підставами, тобто від спадкування в цілому.

Слід, проте, врахувати, що судова практика виходить з наступних правил:

– якщо спадкоємець прийняв частину спадщини, що належить йому за однією з підстав спадкування, не зробивши при цьому відповідної заяви про відмову від спадщини, що належить йому за іншими підставами, доля спадщини, що належить спадкоємцю за цими іншими підставами, визначатиметься за правилами, встановленими на випадок неприйняття спадщини;

– якщо спадкоємець заявив про відмову від спадщини, що належить йому за однією з підстав спадкування, не зробивши при цьому відповідної заяви про прийняття спадщини, що належить йому за іншими підставами, доля спадщини, що належить спадкоємцю за цими іншими підставами, також визначатиметься за правилами, встановленими на випадок неприйняття спадщини.

Статтею 1273 ЦК України було передбачено право спадкоємця на відмову від спадщини. Пункт 1 даної статті встановлює термін для реалізації такого права тотожний терміну для реалізації права на прийняття спадщини і форму його реалізації, виражену в подачі заяви у відповідну нотаріальну контору.

Аналізу такого законодавчого рішення викликає питання: якщо прийняти спадщину можна і формальним способом, і фактичними діями, чи може спадкоємець, також використовуючи обидва ці способи, відмовитися від спадщини?

Як вже було сказано вище, ст. 1273 ЦК України містить правило, згідно з яким відмова від спадщини повинна бути втілена у формальну форму і ніякого іншого способу закон не встановлює. Проте, необхідно мати на увазі, що відмова від спадщини, як і прийняття спадщини, і складання заповіту – все це односторонні цивільно-правові угоди. Відповідно до ст. 218 ЦК України, недотримання простої письмової форми угоди позбавляє сторони права у разі суперечки посилатися задля підтвердження угоди та її умов на свідчення свідків, але не позбавляє їх права приводити письмові та інші докази (аудіо, відеозаписи і т. ін.). Таким чином, можна сказати, що відмова від спадщини, як і прийняття спадщини, може бути вчинена не тільки подачею нотаріусу відповідної заяви, але й іншими діями, причому не стільки фактичними,

скільки прямо вираженими – наприклад, відмовою в усній або письмовій формі, адресованою, проте, не нотаріусу, а тим особам, на користь яких була вчинена відмова.

Б. Б. Черехахин також вказував, що можливі і такі випадки, коли спадкоємець, що проживає на момент відкриття спадщини спільно із спадкодавцем, відносно якого, як відомо, діє презумпція прийняття спадщини, «...знає про опечатування спадкового майна або про здійснення інших заходів охорони спадщини, а також про вилучення такого майна іншими громадянами чи організаціями та не заявляє своїх прав на це майно, висловлюючи тим самим своє небажання прийняти спадщину» [3, с. 131]. Очевидним є, проте, що така неформальна відмова від спадщини створює для зацікавлених осіб стан невизначеності.

Необхідно відзначити, що недотримання простої письмової форми угоди позбавляє сторони права тільки у разі суперечки посилатися в підтвердження угоди та її умов на свідчення свідків. Якщо ж між спадкоємцем, що відмовився від спадщини і особою, на користь якої була зроблена відмова, суперечки немає, то сторонам достатньо вказати про це в сумісній заяві нотаріусу, який у такому разі не матиме права ставити під сумнів факт відмови від спадщини. У тому випадку, коли прийняття спадщини здійснювалося за допомогою подачі нотаріусу заяви, питання про відмову від спадщини в неформальній формі навряд чи виникне. А ось, коли спадщина приймається здійсненням фактичних дій, то і відмова від спадщини іншим способом, ніж за допомогою подачі нотаріусу заяви, достатньо актуальна.

Крім того, відмову від спадщини слід відрізнити від фактичного неприйняття спадщини. Відмова від спадщини, як і неприйняття спадщини, характеризує суб'єктивне відношення спадкоємця до набуття спадщини, з тією, проте, відміною, що перше виявляє намір спадкоємця не заступати на місце спадкодавця в правовідносинах з участю останнього з повною очевидністю і визначеністю, а друге, приховуючи істинні наміри спадкоємця, не свідчить ні на користь відмови від спадщини, ні на користь прийняття спадщини. Воно є правовим станом, а не угодою [2, с. 271].

Фактичний стан неприйняття спадщини розглядається як презумпція відмови від спадщини, яка може бути спростована на користь прийняття спадщини. Заявлена відмова від спадщини також може бути спростована, проте у випадках, якщо буде визнана недійсною угодою на підставах і в порядку, передбаченому правилами про недійсність угод.

Суб'єктами, що володіють правом відмови від спадщини, є будь-які спадкоємці, незалежно від того, за якою підставою або в якому порядку вони покликані до спадкування. Виняток станов-

лять органи місцевого самоврядування в особі територіальної громади, як спадкоємці у випадках спадкування відумерлого майна. Відповідно до правил ст. 1277 ЦК України, при спадкуванні відумерлого майна не допускається відмова від спадщини. Дане положення підтверджує обов'язковий характер спадкування такого майна і запобігає переходу відумерлого майна у режим безгосподарного.

Що ж до терміну для реалізації права на відмову від спадщини, то, очевидно, що спливання і тривалість цього терміну підкоряється всім правилам, передбаченим законодавцем для терміну про прийняття спадщини. Інший за тривалістю термін для відмови від спадщини не міг бути встановлений законом, оскільки, як вказувалося, обидві можливості – прийняти спадщину та відмовитися від спадщини – складають єдине право спадкування.

Таким чином, не дивлячись на те, що в ЦК України відсутня згадка про можливість продовження або відновлення цього терміну, він все ж таки може бути продовжений, керуючись аналогією закону. Так, якщо ст. 1272 ЦК України передбачає як судовий, так і нотаріальний порядок продовження терміну для прийняття спадщини, отже, аналогічні процедури можуть бути застосовні і до терміну для відмови від спадщини.

Уявимо ситуацію, коли особі Д., що прийняла спадщину впродовж перших місяців після її відкриття, надалі стало відомо про так звані обтяження спадкової маси – борги спадкодавця. Керуючись п. 5 ст. 1269 ЦК України, спадкоємець збирався відкликати заяву про прийняття спадщини, проте важко захворів, внаслідок чого не міг реалізувати свого права на відкликання заяви.

Протилежну думку щодо рішення цього питання має Л. П. Ануфрієва. У коментарі до частини третьої Цивільного кодексу РФ вона зазначає: «Протягом строків прийняття спадщини – як загального, так і спеціального – може бути заявлена відмова від спадщини. Однак, якщо зі сплином строку для прийняття спадщини він може бути відновлений, та спадкоємець може бути визнаний тим, що прийняв спадщину, то строк, встановлений для прийняття спадщини, не може бути відновлений в цілях відмови від неї, оскільки допустимість відновлення строку для відмови від спадщини суперечила б сутності правонаступництва та правовим наслідкам неприйняття спадщини, в силу якого у інших осіб виникає право спадкування» [2, с. 278].

Проте, при відновленні терміну для реалізації права на відмову від спадщини може виникнути ще й інша ситуація, коли суд не встановить поважних причин пропуску такого терміну. У такому разі спадкоємець виявиться таким, що прийняв спадщину проти своєї волі. Причому саме по собі закінчення терміну для відмови від спадщини стане фактом, через який небажання спадкоємця

прийняти спадщину перетвориться в пряму протилежність, – у намір прийняти спадщину, навіть якщо дії спадкоємця створювали лише зовнішню видимість прийняття спадщини.

Таке рішення законодавця є таким, що не відповідає принципів свободи прийняття спадщини. Якими б не були причини пропуску терміну для відмови від спадщини, відсутність наміру прийняти спадщину у особи, що створила ілюзію фактичного її прийняття, є достатньою підставою, якою має бути обумовлене рішення суду визнати спадкоємця таким, що відмовився від спадщини.

З метою охорони законних інтересів неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних громадян відмова від спадщини з їх сторони, згідно з п. 2–4 ст. 1273 ЦК України, можлива лише за умови отримання попереднього дозволу на здійснення такої угоди від органу опіки та піклування. Подальше схвалення цим органом відмови від спадщини не допускається. Недотримання цих вимог спричиняє недійсність (нікчемність) відмови від прийняття спадщини як угоди, що не відповідає вимогам закону (ст. 224 ЦК України).

Відмова від спадщини повинна бути повною (універсальною), безумовною і беззастережною. Порушення встановлених у ст. 1274 ЦК України заборон спричиняє недійсність відмови від спадщини на користь іншої особи. У цьому випадку наступають наслідки неприйняття спадщини, тобто так званій, приріст спадкових часток (ст. 1275 ЦК України).

Перспективи подальших наукових розробок у даному напрямку вбачаються у дослідженні окремих видів відмови від спадщини: так званої направленої (кваліфікованої) та безумовної відмови від спадщини, а також аналізі кола осіб, на користь яких можлива чи заборонена відмова.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України. Х., 2006. 2. Ануфриева Л.П. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья (постатейный). 2004. 3. Черепанин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. М., 1962.

Надійшла до редакції 09.10.06

М. О. Снаска

ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

З проголошенням незалежності в Україні набуло нового поштовху страхове законодавство нашої держави, а отже, і законодавство у сфері морського страхування.

Перш ніж перейти до аналізу джерел правового регулювання відносин у сфері сучасного морського страхування України, коротко проаналізуємо стан правового регулювання морського страхування в інших країнах. Цей аналіз допоможе з'ясувати, яким шля-